

УДК 316.6:614.842.83

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПЕРЕЖИВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗОВАНОСТІ У ФАХІВЦІВ ПОЖЕЖНО-РЯТУВАЛЬНИХ СЛУЖБ

Кравчук С.М., науковий кореспондент
лабораторії вікової психофізіології
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Стаття присвячена проблемі переживання професійної самореалізованості у фахівців пожежно-рятувальних служб. Вивчається специфіка представленості соціально-психологічних показників переживання професійної самореалізованості (соціально-психологічні аспекти адаптаційного потенціалу; емоційно-вольова та інтелектуальна продуктивність; особистісні особливості; специфіка аутоперцепції динамічних та змістових процесів розгортання особистісного потенціалу) у їх професіоналізації. Обговорюються результати емпіричного дослідження. Зазначаються складність та багатогранність самоприйняття пожежниками та рятувальниками ступеня реалізованості у професійній діяльності.

Ключові слова: професійна самореалізація, професіоналізація, особистісний потенціал, фахівці пожежно-рятувальних служб.

Стаття посвячена проблеме переживания профессиональной самореализованности у специалистов пожарно-спасательных служб. Изучается специфика представленности социально-психологических показателей переживания профессиональной самореализованности (социально-психологические аспекты адаптационного потенциала; эмоционально-волевая и интеллектуальная продуктивность; личностные особенности; специфика аутоперцепции динамических и содержательных процессов развертывания личностного потенциала) в их профессионализации. Обсуждаются результаты эмпирического исследования. Отмечаются сложность и многогранность самовосприятия пожарными и спасателями степени реализованности в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная самореализация, профессионализация, личностный потенциал, специалисты пожарно-спасательных служб.

Kravchuk S.M. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CONTENT OF THE PROFESSIONAL SELF-ACTUALIZATION EXPERIENCE OF THE SPECIALISTS OF RESCUE AND FIRE-FIGHTING SERVICES

The article is devoted to the problem of professional self-actualization experience of the specialists of rescue and fire-fighting services. The specifics of representation of social and psychological indicators of the professional self-actualization experience are studied in their professional genesis. It is noted that in the participants of the experiment, an urgent need for the increase of qualitative indexes of social support, social facilitation, an improvement of social and psychological conditions of personal functioning is observed. The aspiration to reformat the available social realities has been revealed (an active process of social and psychological sense-formation on intra- and extero-mental levels). The active searching of the new forms of the social and professional activity is traced. Certain "fatigue" and apathy in the context of searching for the optimum ways of self-actualization implementation is fixed.

Key words: professional self-actualization, professional genesis, personal potential, specialists of rescue and fire-fighting services.

Постановка проблеми. Трагічні ви-клики сьогодення актуалізують пошук соціально-психологічних шляхів підвищення ефективності професійного, соціального та психологічного функціонування фахівців пожежно-рятувальних служб. Адже тільки професійно та особистісно реалізований фахівець в змозі ефективно та якісно надавати допомогу постраждалим. Сучасний фахівець пожежно-рятувальних служб повинен не тільки бути активним, володіти гнучкістю поведінки, резистентністю до ситуації невизначеності, але й поєднувати ці характеристики з особистісною самореалізованістю та соціальною ефективністю. Складність та непередбачуваність розвитку соціально-психологічних реалій сучасності не дає можливості пожежникам та рятувальникам у звичний спосіб успішно

здійснювати розкриття особистісного потенціалу і саме тому вимагає системної перебудови та пошуку оптимальних форм соціального, професійного та психологічного самоздійснення.

Постановка завдання. Мета статті полягає в емпіричному вивченні специфіки представленості соціально-психологічних показників переживання професійної самореалізованості у професіоналізації фахівців пожежно-рятувальних служб.

Структура змісту цього дослідження складається з кількісного та якісного аналізу результатів емпіричного вивчення психодіагностичних показників: соціально-психологічних аспектів адаптаційного потенціалу; емоційно-вольової та інтелектуальної продуктивності; особистісних особливостей; специфіки аутоперцепції

динамічних та змістових процесів розгортання особистісного потенціалу. З цією метою були застосовані методика вивчення соціально-психологічної адаптації (Роджерс-Даймонд), методика Кеттелла, авторський опитувальник, методика «Самоефективність» (Шварц-Єрусалем), «Емоційний інтелект» (Холл), методика «КОТ» та методика вивчення самореалізації (О.Г. Козлова). Дослідження проводилось за стандартною процедурою та відповідно до європейських стандартів етики психологічних досліджень.

Емпіричну базу дослідження склали 144 співробітники пожежно-рятувальних служб.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами емпіричного дослідження специфіки соціально-психологічної адаптованості досліджуваних встановлено:

- середній рівень прояву показників «адаптивність», «прийняття себе», «прийняття інших» та «залежність від інших»;
- низький рівень прояву показників «деадаптивність», «неприйняття себе» та «неприйняття інших».

Окрім рівня розвитку адаптаційного потенціалу, для ефективного здійснення професійної діяльності фахівців пожежно-рятувальних служб є надзвичайно важливим рівень сформованості навичок керування психоемоційними станами.

Емпіричним шляхом встановлено, що показники емоційного інтелекту виражені на рівні «вище середнього». Дещо більшою мірою у досліджуваних сформовані навички доволіно регулювати власні емоційні стани (показник «самотивація», $M = 26,05$).

Аналіз кількісних результатів вивчення особистісних особливостей досліджуваних дав змогу скласти «психологічний портрет» фахівців пожежно-рятувальних служб. Так, зафіксовані нижчі показники за шкалами факторів «практичність / розвинута уява», «розслабленість / напруженість», «впевненість у собі / тривожність», «довірливість / підозрілість», «жорсткість / чутливість» та «консерватизм / радикалізм».

Виявлені кількісні показники середнього та вище середнього рівня за шкалами факторів «схильність до почуттів / висока нормативність поведінки», «емоційна нестійкість / емоційна стійкість», «низький / високий самоконтроль», «боязкість / сміливість», «стриманість / експресивність», «інтелект», «підпорядкованість / домінантність», «конформізм / нонконформізм», «замкнутість / товариськість» та «адекватність самооцінки».

Відповідно до мети дослідження нами було здійснене і вивчення специфіки само-

сприйняття власної активності (авторський опитувальник), оцінки професійної діяльності (експертні оцінки), рівня самоефективності (методика Шварца-Єрусалема) та інтелектуальної продуктивності (методика КОТ) досліджуваних пожежників та рятувальників (див. табл. 1).

Отримані результати дають змогу стверджувати, що:

- досліджувані схильні достатньо високо оцінювати результативність власної активності у різних сферах;
- їх самооцінка узгоджується з експертними оцінками (які теж є достатньо високими);
- рівень самоефективності та показник інтелектуальної продуктивності зафіксовані на рівні «вище середнього».

Отже, досліджувані схильні усвідомлювати та об'єктивно спостерігати високу результативність здійснюваних ними професійних та соціальних актів. Однак нижчі показники самооцінки рівня соціальної успішності можливо тлумачити як сприйняття недостатньої адекватності, рівноцінності рівня соціальної підтримки, соціальної фасилітації їх професійних актів. Їх професійна компетентність, навички, здібності, інтелект не знаходять належного соціального та матеріального схвалення з боку суспільства. Професійно значущі цінності (вміння рятувати людей, долати наслідки катастроф тощо) пожежників та рятувальників належним чином не узгоджуються з тими важливостями, пріоритетність яких декларує сучасний соціум. Подібна амбівалентність ціннісного осягнення життєвих реалій і визначає нижчу самооцінку рівня соціальної успішності досліджуваними.

Специфіка переживання досліджуваними характеру реалізованості власного особистісного потенціалу вивчалась нами за такими напрямками:

- загальна реалізація власного потенціалу;
- ступінь самореалізованості за різними сферами;
- визначення пріоритетності сфер самореалізації;
- детермінація переживання самореалізованості.

Самі поняття «особистісна самореалізація», «реалізація особистісного потенціалу» визначається досліджуваними більшою мірою як «сенса життя людини» ($M = 0,11$).

Результати здійсненого аналізу дають змогу констатувати низьку зацікавленість у семантичному визначенні зазначеного феномена (що знайшло своє відображення і в низьких статистичних показниках цих психодіагностичних маркерів). Виявлену тенденцію можливо тлумачити, з одного боку,

як неактуальність (почуття втоми, апатія) здійснення смислових та інтелектуальних пошуків у цьому напрямі, а з іншого боку, як відсутність адекватних семантичних форм відображення їх власних психологічних осягнень феномену особистісної самореалізації. Хоча у дослідженні О.Г. Козлової [1] достатньо обґрунтовано визначено зазначені маркери, їх семантичний зміст вирізняється широтою та ємністю осягнення (що й стало однією з причин вибору нами цієї методики).

Самооцінка рівня загальної реалізації особистісного потенціалу визначається досліджуваними на середньому рівні ($M = 5,28$). Хоча, як вказується у попередньому аналізі, досліджувані схильні достатньо високо оцінювати результативність та ефективність окремих аспектів власної активності. Підтверджується думка С.Л. Рубінштейна [2] про те, що загальна психологічна система не дорівнює сумі її компонентів.

Зафіксований факт високої оцінки окремих компонентів та середній рівень оцінювання виразності переживання загальної самореалізованості можливо тлумачити так:

- наявність певного психологічного дисонансу у рефлексії досліджуваних результатів власної активності у площині соціально-психологічних реалій;

- у сприйнятті досліджуваних не узгоджуються кількісні та якісні показники наявних у них компетенцій, здібностей та ресурсів з загальноприйнятою у соціумі со-

ціально-психологічною картиною успішної, реалізованої людини;

- досліджувані усвідомлюють необхідність та доцільність розвитку професійно важливих здібностей та навиків, але водночас не відчують належної соціальної підтримки, належного соціального винагородження, адекватно-рівноцінної рефлексії соціумом тих професійних актів, які вони здійснюють. Звідси і виникає почуття втоми, апатії як результат депривації потреби у соціальному схваленні, соціальній підтримці.

Висловлена думка знаходить додаткове підтвердження і в результатах вивчення самооцінки ступеня реалізації власного потенціалу. Так, найбільш високо досліджувані схильні оцінювати рівень самореалізованості у фізичній ($M = 8,16$), вольовій ($M = 8,00$) та професійній ($M = 7,78$) сферах. Найменшою мірою вони схильні переживати почуття повноцінної реалізованості у соціальній ($M = 5,22$) та творчій ($M = 5,64$) сферах.

Переживання депривації потреби у соціальній підтримці та соціальному схваленні призвело у свідомості досліджуваних до повного відкидання значущості соціальної сфери для успішного та ефективного розгортання особистісного потенціалу у площині життєвих реалій. Найбільшу пріоритетність вони вбачають у сімейній ($M = 0,67$), професійній ($M = 0,17$) та фізичній ($M = 0,06$) сферах. Статистичні показники інших сфер (сексуальної, соціальної та творчої) зафіксовані так: $M = 0$.

Таблиця 1

Узагальнені показники вивчення специфіки самосприйняття власної активності, експертної оцінки професійної діяльності, самоефективності та інтелектуальної продуктивності фахівців пожежно-рятувальних служб ($n = 144$)

№	Показники	M	σ
Самосприйняття власної активності			
1	Рівень задоволеності професійною діяльністю	8,94	1,51
2	Рівень комунікативної компетентності	8,88	1,11
3	Стан власного здоров'я	8,52	0,87
4	Рівень розвитку пізнавальної сфери	8,29	1,04
5	Рівень емоційно-вольової саморегуляції	8,17	1,07
6	Рівень соціальної успішності	7,05	1,08
Оцінка професійної діяльності			
7	Рівень професійної компетентності	8,74	1,14
8	Рівень технічної та технологічної компетентності	8,30	1,07
9	Рівень професійної ефективності	8,70	1,10
Самоефективність та інтелектуальна продуктивність			
10	Рівень самоефективності	30,68	3,78
11	Інтелектуальна продуктивність	12,29	3,17

Отриманий результат можливо розглядати і як активний пошук нових, більш особистісно прийнятних, форм соціальної взаємодії. Тобто простежується певне прагнення досліджуваних переформувати наявні соціальні реалії відповідно до тих очікувань, які є визначальними у їх світосприйнятті. Іншими словами, відбувається активний процес соціально-психологічного смислотворення як на інтра-, так і на екстероспихічному рівнях.

Однак, як засвідчує практика, подібне прагнення переформувати наявні соціально-психологічні реалії, пошук нових форм соціальної взаємодії приводять до повної відмови здійснювати подальшу професійну діяльність у структурі МНС та до появи нових соціальних і професійних проектів.

У контексті розв'язання цих складних питань, на нашу думку, низькі статистичні показники та, відповідно, низький ступінь інтеграції творчої сфери у процес розгортання особистісного потенціалу фахівців пожежно-рятувальних служб можуть бути використані як додатковий (творчий) ресурс у проектуванні нових, більш прийнятних для них, форм соціальної та професійної взаємодії.

В контекстуальних межах нашого дослідження значний інтерес для нас представляє і вивчення структури детермінант переживання особистісної самореалізованості. Відповідно до поданих у методиці О.Г. Козлової чинників нами вивчалися чинники-фасилітатори, чинники-інгібітори.

Здійснений аналіз результатів дослідження виявив домінування у системі чинників-фасилітаторів таких чинників, як «впевненість у завтрашньому дні, стабільність» ($M = 0,44$) та «сприятливий клімат в сім'ї та найближчому оточенні» ($M = 0,27$). «Інтернальний» чинник «здатність все тримати під контролем» не отримав жодної визначальної ваги ($M = 0$).

Отриманий результат можливо розглядати і як додаткове підтвердження нашої думки щодо переживання досліджуваними загостреної потреби у соціальній підтримці та соціальному схваленні. Адже домінування першого чинника («впевненість у завтрашньому дні, стабільність») можемо тлумачити як актуальну потребу у підвищенні якісних показників взаємодії з великими соціальними групами та широким соціальним загалом на постійній, стабільній основі. Другий домінуючий чинник («сприятливий клімат в сім'ї та найближчому оточенні»), безсумнівно, вказує на перцепцію взаємин із соціальними мікрогрупами.

На складність та проблематичність переживання професійної самореалізованості вказують і низькі статистичні показники

чинника «професійна активність, професійне самоздійснення» ($M = 0,06$).

Серед чинників-інгібіторів найбільшою мірою досліджувані виокремлюють «дефіцит часу» ($M = 0,38$), «відсутність грошей» ($M = 0,38$), «відсутність соціальної підтримки» ($M = 0,22$) та «занижену конкурентоспроможність» ($M = 0,22$).

Визначення дефіциту часу як обмежувального чинника у контексті ефективного розгортання особистісного потенціалу опосередковано вказує на явне незадоволення професійною діяльністю, оскільки специфіка здійснення професійної діяльності пожежниками та рятувальниками пов'язана зі значними темпоральними обмеженнями та затратами. Робочий день часто буває ненормованим; відпустка та вихідні в будь-який момент можуть бути припинені; темпорально планувати дозвільну діяльність не завжди вбачається можливим.

Іншими словами, простежується протиставлення у перцепції досліджуваних понять «переживання самореалізованості» та «професійна діяльність (пожежників та рятувальників)». Домінування інших чинників («відсутність грошей» та «відсутність соціальної підтримки») підтверджує правильність визначення нашої думки.

Порівняно високі статистичні показники чинника «занижена конкурентоспроможність» ($M = 0,22$) також можливо тлумачити як наявність думок щодо пошуку нових форм соціальної та професійної активності та переживання невідповідності власних вмінь, здібностей, навичок актуальним соціальним запитам.

Загалом при визначенні показників методики О.Г. Козлової у досліджуваних простежуються низькі статистичні оцінки, що вказує на наявність певної «втоми» та апатії у контексті пошуку оптимальних шляхів здійснення самореалізації.

Висновки з проведеного дослідження.

На основі викладеного вище можна зробити такі висновки:

1) у досліджуваних простежується загострена потреба у підвищенні якісних показників соціальної підтримки, соціальної фасилітації, покращенні соціально-психологічних умов особистого функціонування;

2) генеза особистості фахівців пожежно-рятувальних служб відбувається на тлі активізації процесів інтелектуалізації та раціоналізації (як намагання ефективно адаптуватись до відсутності адекватної матеріальної та соціальної підтримки здійснюваних професійних дій);

3) у сприйнятті досліджуваних не узгоджуються кількісні та якісні показники

наявних у них компетенцій, здібностей та ресурсів з загальноприйнятою у соціумі соціально-психологічною картиною успішної, реалізованої людини;

4) виявлено прагнення переформатувати наявні соціальні реалії (активний процес соціально-психологічного смислотворення на інтра- та екстеропсихічних рівнях);

5) простежується активний пошук нових форм соціальної та професійної активності;

6) зафіксована наявність певної «втоми» та апатії у контексті пошуку оптимальних шляхів здійснення самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козлова О.Г. Сутнісні складові інноваційної діяльності вчителя / О.Г. Козлова. – Суми : Мрія-1 ЛТД, 1999. – 90 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2008. – 713 с.
3. Скляр С.О. Мотиваційно-особистісні детермінанти успішності професійної діяльності рятувальників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / С.О. Скляр ; Нац. ун-т цив. захисту України. – Х., 2010. – 17 с.

УДК 316.625:173.5

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ

Рогаль Н.І., к. психол. н.,
асистент кафедри соціальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено та проаналізовано різні трактування конфліктної поведінки, її основні ознаки та чинники. Описано чотири типи конфліктної поведінки дівчат підліткового віку, виділені автором, та визначено особливості батьківського ставлення (матері та батька), які зумовлюють цю поведінку.

Ключові слова: *конфліктна поведінка, девіантна поведінка, дівчата-підлітки, ворожість, агресивність, чинник.*

В статье освещены и проанализированы разные трактовки конфликтного поведения, его основные признаки и причины. Описаны четыре типа конфликтного поведения девочек подросткового возраста, выделенные автором, и определены особенности родительского отношения (матери и отца), которые обуславливают это поведение.

Ключевые слова: *конфликтное поведение, девіантное поведение, девочки-подростки, враждебность, агрессивность, фактор.*

Rohal' N.I. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CONFLICT BEHAVIOR OF ADOLESCENT GIRLS

The article highlights and analyzes the different interpretations of conflict behavior, its main characteristics and factors. We describe four types of conflict behavior teenage girls, emphasis and peculiarities of parental attitudes (mother and father) that are causing this behavior.

Key words: *conflict behavior, deviant behavior, teenage girls, hostility, aggressiveness, factor.*

Постановка проблеми. Сучасні економічні, політичні та суспільні зміни, що відбуваються в Україні, здійснюють вагомий вплив на інститут сім'ї, на взаємини батьків, які позначаються на особливостях взаємодії у системі «батько-дитина», на особистості дитини-підлітка. Це може бути причиною прояву конфліктних форм поведінки, зокрема у дівчат підліткового віку. Служби у справах дітей та неповнолітніх констатують наявність значної кількості дівчат, які схильні або ж хоча б раз вчиняли неправомірні дії, що виходять за межі чинного законодавства. Саме тому

дослідження особливостей конфліктної поведінки дівчат-підлітків та її чинників є актуальною та теоретично і практично значущою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конфлікту та конфліктної поведінки нині є досить розробленою та має у своєму арсеналі велику кількість наукових праць. Зокрема, це вивчення особливостей конфлікту як соціально-психологічного явища (А.Я. Анцупов, Є.М. Бабосов, С.В. Баклановський, І.В. Ващенко, А.М. Гірник, Н.В. Гришина, К.З. Лоренц, С.Д. Максименко та ін.). Тут йдеться